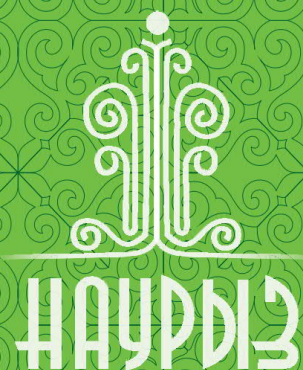

«ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ - ӨЗ НАУРЫЗ»

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ

2017 жылғы наурыз

«ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ– ӘЗ НАУРЫЗ»

атты республикалық ғылыми
конференция материалдар жинағы

Сборник материалов республиканской
научной конференции

«ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ– ӘЗ НАУРЫЗ»

Астана, 2017

А.Т. Таубек

*«Отырар мемлекеттік археологиялық
қорық-мұражайы» РМҚК-ның
археология және тарихи ескерткіштерді қорғау
бөлімінің аға ғылыми қызметкері
мәдениет саласының үздігі*

НАУРЫЗ ҰЛТ МЕРЕКЕСІ

Мыңдаған жылдан бері қазақ Наурызды Ұлыстың ұлы күні-Жаңа жыл ретінде мерекелеп келді.

Қазақстан Кеңес үкіметі орнағаннан кейін түп тамырына балта шабатынның бірі-дін болды емес пе. Сол кезде «түйені боран ұшырса, ешкіні көктен көретініміздей» мешіт шағылып, молда айдала бастағанда дінмен ешқандай қатысы жоқ қазақтың ұлттық мейрамы – Жаңа жылы Наурыз өз-өзінен ғайып болды [1, 15 б].

Тегінде Наурыз ұлт мейрамы болғандығының үстіне оның тарихи маңызының тереңдігі бар [2, 24 б.].

Наурыз-өте көнеден келе жатқан мейрам. Күні бүгінге дейін жер шарындағы көптеген халықтардың дәстүрлі мейрамына айналып отырған бұл мерекенің қашаннан бері тойланып келе жатқанын дөп басып айту қиын.

Көшпелілердің байырғы астрономиялық түсінігі бойынша әрбір жыл алты ай жаз («йас») бен алты ай қысқа («қыш») бөлінген. Тіліміздегі «алты ай жаз бойы», «ала жаздай», «алты ай қыс бойы», «ала қыстай» секілді сөз оралымдарын осы бір түсініктің жаңғырығы десек болады. Жаз айларында дүние кеңіп, шаруадан мойын босып, жер бетін қуаныш, шаттық жайлайтындықтан - «жағымды», ал қыс айларында суық, аштық, жұт болғандықтан - «жағымсыз» саналған. Әуелі адамдардың жақсылық пен жамандыққа жан бітіріп, адам бейнесінде айтыстырып, күрестіргені туралы қызықты мәліметтер көне жазбаларда көптеп сақталған. Мәселен, біздің жыл санауымыздан бұрын дүниеге келген қасиетті «Авеста» кітабында, XI ғасырдағы түркі тілдерінің энциклопедиясы – «Дивани лұғат-ат-түрк» сөздігінде, сондай-ақ қазақ халқының қиял-ғажайып ертегілерінде осындай ұқсас сюжеттер қайталанып отырады. Соғдалықтар жақсылыққа «Ахуромазда», жамандыққа «Ахирман» деп ат қойса, бұрынғы қазақтар жақсылықты «Кие», жамандықты «Кесір», қысты «Зымыстан», жазды «Табысқан» деп атаған.

Қазақтар бір жылды әрқайсысы отыз күннен тұратын он екі айға бөлген. Жыл соңындағы санатқа кірмей қалған 5/6 күн – «бес қонақ» деп аталады. Мұны фарсылар «фэнджи», сотистік календарда «эпагоменай» (шолақ ай) дейді. Ежелгі сенім бойынша жақсылық пен жамандықтың жан алып, жан берісіп өмір үшін күресуі санатқа кірмей қалған осы уақыт аралығында сәйкес келеді. Осы бір «жуанның жіңішкеріп, жіңішкенің

үзілер, өлінің әрі тартар, тірінің бері тартар»қиын, қысталаң күндері халық тілінде «өліара»деп аталады. Қазақтар осы 5/6/ күнді өткізіп жібермей, жолаушы шықпайды, қоныс аудармайды, жиын-той жасамайды, мал сойып,қонақ шақырмайды. Ақсақалдар өліарада «апыр-ай, қайтер екен» деп ауыл иттерін үргізбеген.

Қыс бен жаздың халық санасындағы осы көрінісі кейбір ғалымдардың Наурыз мейрамының шығу тегін дуалистік теорияданіздеп, Жақсылық пен Жамандықтың, Қыс пен Жаздың, Суық пен Жылының, Қайырымдылық пен Қатігездіктің күресінен туған деген ой қорытындылауға себеп болды.

Малдар төлдеп, қой қоздап,

Сүттен бұлақ ағызған.

Жаңа жылдың сипаты

Молшылыққа аңыз боп,

Басталыпты наурыздан, – деп халық ақыны С.Оңғарбаев жырламақшы, көшпелілер жыл басын Наурыздан бастайды.

Қазақ елі осы күнді «Ұлыстың ұлы күні – ұлыс күн» деп атаған. Григориан календары бойынша ескіше 9 март, жаңаша 21-нен 22-не қараған түн осы күнге сәйкес келеді.

Наурыз сөзі иран тілінің ноу – «жаңа», руз – «күн» деген сөздерінен қалыптасып, жылдың бірінші күнін білдірген. Ал қазақ тілінде «наурыз» сөзі-біріншіден, жыл басында тойланатын думанды халықтық мейрам, екіншіден, март айы, үшіншіден, ұлыс күні жасалатын көжеге қатысты айтылады.

Наурыз мерекесін тойлау дәстүрлі дүние жүзі халықтарының көпшілігінің тұрмыс-салтында бағзы замандардан бері орын алған. Бұл мейрамды ежелгі гректер «Патрих», бирмалықтар «Су мейрамы», тәжіктер «Гүл гардон», «Бәйшешек», «Гүл наурыз», хорезмдіктер «Наусарджи», татарлар «Нардуган», буряттар «Сагаан сара», соғдалықтар «Наусары», армяндар «Навасарди, чубаштар «Норис ояхе»деп түрліше атаған.

Шығыс халықтарының Наурызды қалай тойлайтындығы жайындағы көне деректер бізге Әбу Райхан Бируни, Ибн Балхи, Омар Хайям еңбектері арқылы жетіп жатыр.

Ежелгі түркілер болса, ұлыс күндері жаңа киімдерін киіп, сақал-мұрттарын түзеп, шаштарын алады, алты күн садақ тартып машықтанған соң, жетінші күні алтын теңге-жамбы атып жарысады. Егер кімде-кім бірінші болып, жамбыны атып түсірсе,сол адам бір күн елге патша болып, билеуге ерік беріледі. Наурыз жырында;

Құл құтылар құрықтан

Күн құтылар сырықтан,-деп жырлағандай, осы күні ертедегі гректердің патшасы да алтын тағынан түсіп, қол астындағы өзіне ұнаған құлына бір күн ел басқартқызған. Наурыз күні ертедегі Иран патшасы қол астындағы адамдардың біріне патша шапанын сыйға тартады екен деген де деректер бар.Тіліміздегі күні бүгінге дейін айтылатын «құлға да бір күн азаттық»,

«құлдан да бір тілек бар»деген мәтелдер осы бір көне рәсімге қатысты болса керек.

Христиан дінін қабылдағанға дейінгі ежелгі Русьте Жаңа жылды 1 март күні қарсы алу дәстүрі болған болса, ал ағылшындар да XVIII ғасырдың бас кезіне дейін Жаңа жылды 26 мартта тойлап келді.

Совет өкіметінің алғашқы жылдарында, 1920 жылы жас Кеңес өкіметі Наурызды халыққа қайта тарту етті. Мәселен, 1925 жылы 22 март күні «Еңбекші қазақ» газеті бұқара халықты наурыз мейрамымен құттықтап, өзінің бірінші бетіне ірі әріптермен;

«Қыс өтіп, қар кетіп,
Шырайлы жаз жетіп.
Шаруаның кенелгені
Мейрамы ежелден

Құтты болсын бұл Наурыз» – деп жазды. Осылайша Қазақстанда тойланып келген Ұлыс күні асыра сілтеушіліктің салдарынан 1926 жылы күрт тоқтатылды. Одан кейінгі жылдары Наурыз мерекесінің бағы ашылды деп айта қою қиын. Ол бірде «діни мейрам», бірде «ескіліктің сарқыншағы» деген жалған жаламен қуғынға ұшырады. Халық жадында еміс-еміс, үзік-үзік болып сақталған Наурыз Қазақстанның кейбір өңірлерінде мүлдем ұмытылып та кетті. Бір халыққа тиесілі ұлттық мереке ғана емес, жалпыхалықтық интернационалдық мейрам-Наурыздың қайта тіріліп, жаңғырып, халқымен қауышуына кешегі қайта құру уақыты, демократия мен жариялылық салтанаты ғана мүмкіндік берді. 1988 жылғы көктемде Алматы қаласы мен астаналық облыстың кейбір аудандарында 62 жылдан соң тұңғыш рет Наурыз тойы тойланды. 1990 жылдан бастап ежелгі Күн мейрамы-Жыл басы тойын жалпыхалықтық болып қарсы ала бастадық [3, 36 б]. Наурыз мейрамы Елбасымыздың 1991 жылғы Жарлығымен елімізде ресми мереке ретінде тойланып келе жатыр. Наурыз мерекесі 2009 жылы ЮНЕСКО-ның адамзаттың мәдени құндылықтары тізіміне енгізіліп, БҰҰ Бас Ассамблеясы шешімімен 21 наурыз Халықаралық Наурыз күні деп жарияланды. Мұның өзі Наурыз мейрамының мағынасы мен мазмұнының жыл өткен сайын артып келе жатқандығын көрсетеді [4, 2 б]. Ал еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін Наурыз мейрамына мемлекеттік мән берілгені белгілі. Бұл күнді елімізді мекендеген барлық ұлттар мен ұлыстар татулық пен ынтымақтастық мерекесі ретінде тойлап келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. А.Жүнісұлы. Наурыз. Ана тілі № 8-9, 1995ж. 15 б.
2. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. Алматы: 2005 ж. 7 том, 24 б.
3. А.Балажанов. Биылғы мейрам өзгеше. Оңтүстік Қазақстан, №23 (16 662) 1997 ж. 36 б.
4. Дәстүр. №2, 2014ж. 2 б.

ӘОЖ 394/395(574)(063)

КБЖ 63.5(5каз)

Ұ46

Жалпы редакциясын басқарған: т.ғ.к. Д. Мыңбай

Жауапты редакторы: т.ғ.д., профессор Ж.Қ. Таймағамбетов

Құрастырып, баспаға әзірлегендер: философия докторы (PhD)

А.С. Сейсенбаева, А.У. Бирмуханова, А.Қ. Джанеева, А. Хурметбек, А. Әбу

«Ұлыстың ұлы күні – Әз Наурыз» атты республикалық ғылыми конференция материалдары. – Астана, 2017. – 249 б.

ISBN 978-9965-23-406-4

Жинаққа 29.03.2017 жылы Астана қаласында Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі ұйымдастырған «Ұлыстың ұлы күні – Әз Наурыз» атты республикалық ғылыми конференция материалдары енген. Түркі халқына ортақ Наурыз мерекесінің шығу тарихы, маңызы, ерекшеліктері, қазақ халқының салт-дәстүрлері жан-жақты қарастырылып зерделенген.

Жинақ жоғары оқу орындарының оқытушыларына, студенттерге жалпы зиялы қауымға арналған

УДК 394/395(574)(063)

ББК 63.5(5каз)

ISBN 978-9965-23-406-4

© Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі

МАЗМҰНЫ

Мыңбай Д. КІРІСПЕ СӨЗ	3
Артықбаев Ж.О. НАУРЫЗ-ҚАЗАҚТЫҢ ТӨЛ МЕЙРАМЫ	4
Калыш А.Б., Бильтаева А.Ж. К ОСОБЕННОСТЯМ ПРАЗДНОВАНИЯ НАУРЫЗА	11
Сураганова З.К. НАУРЫЗ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ, НАУЧНОЙ РЕФЛЕКСИЯХ И НАРОДНОЙ ПРАКТИКЕ КАЗАХСТАНА	15
Құрманбаева Ш.Қ. НАУРЫЗ-АДАМЗАТ, ТІРШІЛІК, ІЗГІЛІК, ТАТУЛЫҚ МЕЙРАМЫ	20
Сайлаубаева Н.Е. КӨНЕ НАУРЫЗ МЕЙРАМЫ	24
Жүсіпов Б. БАЛПАҚ ІННЕН ШЫҚҚАН КҮН	28
Мырзаханова Д. ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ НАУРЫЗ	34
Исаева А.И., Жумабаева М.Т. НАУРЫЗ-ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ	39
Хамитова М.А. Ә. МАРҒҰЛАН ЕҢБЕГІНДЕГІ «НАУРЫЗ» ТУРАЛЫ ЖАЗБАЛАР – ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ ТАТУЛЫҚҚА, ҚҰТ, БЕРЕКЕ-БІРЛІККЕ ҰМТЫЛУЫ	42
Алипова С.Б. ПРАЗДНОВАНИЕ ВЕЛИКОГО ПРАЗДНИКА ДОБРА – НАУРЫЗА	46
Ерғали С. НАУРЫЗ – ТАРИХЫ ТҰҢҒИЫҚ ТЕЛЕГЕЙ МЕРЕКЕ	51
Макибай М.О. ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ – НАУРЫЗ МЕЙРАМЫ: ЖЫЛ БАСЫНЫҢ БАСТАУЫНДАҒЫ МӘҢГІЛІК ӨМІР ЖАЛҒАСЫ	57
Копежанова Д.Е. ӨЗ НАУРЫЗ ЖАС ҰРПАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ САНАСЫ МЕН ҰЛТТЫҚ ИДЕОЛОГИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ МЕЙРАМ РЕТІНДЕ	63
Хасенов С.С. НАУРЫЗ МЕЙРАМЫНЫҢ ТАРИХЫ ЖӨНІНДЕ	67
Хурметбек А., Әбдіғали Н. ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ – ӨЗ НАУРЫЗ	72
Сайлау А.Қ. СЫР ӨңІРІ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ҒАРЫШТЫҚ БІЛІМДЕР ЖҮЙЕСІ	76
Железняков Б.А., Шербаев Р.К. СИМВОЛИКА НАУРЫЗА. ИЗОБРАЖЕНИЯ НА СКАЛАХ И КЕРАМИКЕ ОТ ЭПОХИ БРОНЗЫ ДО ПОЗДНЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ .	78
Жұмабеков Ә.Ә. НАУРЫЗ – БІРЛІК ПЕН ТАТУЛЫҚТЫҢ МЕЙРАМЫ	85
Елемесова Д.Б. НАУРЫЗ МЕЙРАМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ОРНЫ	88
Шағырбаев М.С., Турсунбекова А.К. НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІНІҢ ТОЙЛАНУЫНА ҚАТЫСТЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР	92
Малдыбекова Л.Ж. ЛЕГЕНДЫ О ЗАРОЖДЕНИИ НАУРЫЗА	98

Жұмашова А.А. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІ ТУРАЛЫ АҚЫН САДУАҚАС ЖАҚАШҰЛЫ ЕҢБЕКТЕРІНДЕ.....	103
Күзембаев Қ.Ғ. АСАДАЛ, КЕБЕЖЕ, КЕБЕЖЕАЯҚ.....	107
Газимова Қ. АТА САЛТЫҢ – ХАЛЫҚТЫҚ ҚАЛПЫҢ.....	113
Серикова А.Ж. БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕ БЕСІКТІҢ АЛАТЫН РӨЛІ, АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН ҚҰРЫЛЫСЫ	118
Ырсымбет Н.Т. ДӘСТҮРЛІ ҰЛТТЫҚ БАС КИІМДЕР.....	124
Салихова Л.Е. ЖАҢҒЫРҒАН САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРДІҢ МУЗЕЙДЕ КӨРІНІС ТАБУЫ	130
Түлегенов А. ЮРТА – ТРАДИЦИОННОЕ ЖИЛИЩЕ КАЗАХОВ	133
Бекзатқызы И. САРЫАРҚА ТОПОНИМИЯСЫНЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ НЕГІЗДЕРІ	140
Бокижанова Г.К., Ибраева Б.М., Шутенова С.С. ТРАДИЦИИ КАК СРЕДСТВО НРАВСТВЕННО-ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ.....	145
Момынов М.Ү. НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІНДЕ ОЙНАЛАТЫН ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРЫ	149
Карикулова М.Ш. АРМЫСЫҢ ӨЗ-НАУРЫЗ!.....	152
Таубек А.Т. НАУРЫЗ ҰЛТ МЕРЕКЕСІ.....	156
Дулат М.А. ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ – ӨЗ НАУРЫЗ.....	159
Моминова Г.Т. МЕРЕКЕЛІ, БЕРЕКЕЛІ-ӨЗ НАУРЫЗ.....	161
Өмірбекова Н.С. НАУРЫЗ – ХАЛЫҚ МЕЙРАМЫ.....	163
Ақпанбекова Ғ. НАУРЫЗ БАТАСЫ.....	167
Искаков А.Ш. «ТЕРІСАҚҚАН «КӨКТЕМІ» ЭТНОФЕСТИВАЛІ ҰЛЫТАУ Өңірінің ТУРИЗІМІН ДАМУДЫҢ ТУРА ЖОЛЫ.....	170
Маябасова Г. ЗЕРГЕРЛІК ӘШЕКЕЙДІҢ ҚАСИЕТІ МЕН КИЕСІ.....	174
Қазиев Қ.О. ҰЛТТЫҚ ДӘСТҮР – РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР БАСТАУЫ.....	179
Сүйеуғалиева Б.Б. ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ СУСЫНДАРЫ	183
Нүриденнова Ж. ҚОНАҒЫҢНЫҢ АЛТЫНЫН АЛМА, АЛҒЫСЫН АЛ	189
Исабаева К., Алимхожина А. МУЗЫКАЛЬНЫЕ ВЕРНИСАЖИ МУЗЕЯ КАСТЕЕВА К НАУРЫЗУ	192

Наурызбаева М.Т. ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ КИІМДЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	197
Дюсенбаева Г.И. ЖАС ҰРПАҚТЫҢ ПАТРИОТТЫҚ СЕЗІМДЕРІН АРТТЫРУ ЖӘНЕ ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРІН БОЙЛАРЫНА ДАМУЫ	202
Шутенова С.С., Карабаева Д. ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ТӘРБИЕ БАСТАУЫ	205
Садыкова А.М. ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ ОЙЫНЫ – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ МҰРАСЫ.....	209
Алинов А.А. НАУРЫЗ – ПРАЗДНИК ОБНОВЛЕНИЯ КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА.....	216
Хуанган Онербек 5000 ЖЫЛДЫҚ ТАРИХЫ БАР НАУРЫЗ МЕЙРАМЫ	219
Байтасов М МУЗЕЙ ҚОРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҚАРУ-ЖАРАҚТАРЫ	222
Өскенбай М.Ә. ОРТА АЗИЯ ТҮРКІ ТАЙПАЛАРЫНЫҢ АҢ АУЛАУДАҒЫ САБАҚТАСТЫҚ МӘСЕЛЕСІ	227
Кенжебекова Р. ҰЛЫ КҮН – ҰЛЫС.....	232
Қабдоллаев М.С. ҰЛТТЫ БІРІКТІРУШІ, ТАМЫРДЫ ТАНЫТУШЫ - НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІ	236
Кенжина А.М. ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ – ҰЛЫ ТОЙ	239
Қанғабыл І.К. ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ МЕРЕКЕСІ.....	242

**«Ұлыстың ұлы күні – Әз Наурыз»
атты республикалық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

Жинаққа енген мақалалардың сапасы мен мазмұнына редакция
алқасы жауап бермейді.

Таралымы 200 дана
Пішімі 180 x 260 1/16.Офсет 80 гр/м².
Жұқа мұқаба, ламинация., қағазы борлы 250 гр/м².
Қаріп түрі «Times New Roman»
Мәтіні қазақ және орыс тілдерінде.
ҚР Ұлттық музей баспа орталығы